

Cigány/roma reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban a 20. század első évtizedében, 1902 és 1905 között

Berek Sándor

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen

Bevezetés

A kutatás tárgya, hogy hogyan mutatták be a 20. század elején Magyarországon a cigányokat/romákat, milyen ismeretekkel rendelkeztek róluk, milyen sztereotípiákat társítottak hozzájuk, illetve milyen cigányképek voltak jellemzőek ebben az időszakban a *Vasárnapi Ujság* cigányokkal/romákkal kapcsolatos közleményei alapján (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

A vizsgálat egy hosszabb kutatássorozat része, ezért a tárgymeghatározás, a kutatás elméleti háttere és módszertana több vonatkozásban azonos a források értelmezése és magyarázata során.

1. Szakirodalmi áttekintés

A cigányokról/romákról Magyarországon a 19-20. században kialakult képekkel tudományos munkák sora foglalkozott (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023): a képzőművészeti ábrázolásokkal (Kovács 2009; Szöllőssy 2002a; Szuhay 2020), a színpadi megjelenítéssel (Szöllőssy 2002b), az ábrázolások élelapokban közreadott karikatúrisztikus formáival (Polyák 2002), a megjelenítés fotográfiai változataival (Szuhay 2002) és a cigányzenéről, cigányzenészekről elterjedt társadalmi képzetekkel (Hajnóczky 2020a, 2020b; Sárosi 1971; 1998; 2019).

Dupcsik Csaba szerint a cigányokról alkotott képeknek hat ideáltípusa figyelhető meg: a devianciaorientált esszencialista vagy rendészeti, a devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus, a leíró esszencialista vagy klasszikus néprajzi, a leíró strukturalista vagy klasszikus szociológiai, az emancipatorikus esszencialista vagy naiv tudományos és emancipatorikus strukturalista vagy kritikai elméleti (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Dupcsik 2009).

A vizsgálat hipotézise szerint a 20. század elején a *Vasárnapi Ujságban* a cigányokról/romákról született reprezentációk elhelyezhetőek a megközelítések rendszerében, ezen belül a devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus, a devianciaorientált esszencialista vagy rendészeti és a leíró esszencialista vagy klasszikus néprajzi megközelítés keretei között (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

A devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus megközelítésben a cigányok/romák tulajdonságai, életvitele különböző a nem cigányokétól, a különbözőségek pedig a társadalom csoportszerkezetével, a cigányok/romák társadalmi helyzeteivel vannak összefüggésben (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Dupcsik 2009). A devianciaorientált esszencialista vagy rendészeti megközelítésben a cigányok/romák tulajdonságai, életvitele különböző a nem cigányokétól, a különbözőségek viszont a cigányok tulajdonságaival, etnikai, kulturális vagy egyéb sajátosságaival és belső viszonyaikkal magyarázhatóak (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Dupcsik 2009). A leíró esszencialista vagy klasszikus néprajzi megközelítésben a cigányokkal kapcsolatos néprajzi tényeket a nem cigány környezet leírása nélkül mutatják be (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Dupcsik 2009).

2. Módszertan

A közlemények diskurzusok részei. Vizsgálatukban elhatárolhatunk egymástól tudásszociológiai és strukturális módszereket, valamint kritikai és genealógiai eljárásokat (Berek 2019, 2020, 2021; Glózer 2007a).

A diskurzusok kutatásának szemlélete hermeneutikai, a valóság interpretálása, olvasása (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Glózer 2007b). A hermeneutikai szituáció egyetemes. A vizsgálat célja nem az egyedül igaznak tartott jelentés meghatározása, elfogadja a lehetséges olvasatok sokféleségét. Ennek következménye a módszertani pluralizmus, továbbá az, hogy fontos szerepe van az értelmező alany szemléletének, invencióinak (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Glózer 2007b).

Ezek között van a diskurzus behatárolása, a diskurzus kereteinek kijelölése, hogy mely megnyilatkozások tartoznak össze, alkotnak egy szöveggörpust. Ezt csak a diskurzus egészének ismeretében tehetnénk meg, a szöveggörpusz ennél fogva egy hipotetikus egység lesz, amelynek a határait módosíthatjuk (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Glózer 2007b).

A cigány/roma reprezentációk leírása és magyarázta, a cigányokkal kapcsolatban kialakult megközelítések rendszerében való elhelyezése két eljárás összekapcsolódásán alapul.

A genealógiai vagy archeológiai módszerrel azt vizsgáljuk meg, hogy melyek a diskurzus tárgyai, témái, milyen kijelentésmezők, diskurzuson belüli összefüggésrendszerek vannak (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Glózer 2007b).

A tudásszociológiai módszerrel a vizsgálódás során egy előzetesen adott csoportosítás, a cigányokról/romákról kialakult megközelítések mozzanatait azonosítjuk a szövegben, a forrásaink, a megnyilatkozások pedig ezek dokumentumai (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Csigó 1998; Glózer 2007b).

3. Eredmények

A kutatásban a cigány/roma reprezentációk forrásai a *Vasárnapi Ujság*ban 1902–1905 között a cigányokról/romákról közreadott szövegek. Összesen kilencvenhárom dokumentum, amelyek az irodalmi, képzőművészeti, néprajzi, társadalomtörténeti, történeti, színpadi, zenei diskurzusok összetett típusaihoz kapcsolódnak. Ezeknek mutatom be néhány változatát.

1902. január 26-án jelent meg az *Érdekes amerikai látogatója...* című tudósítás. Budapestre látogatott európai körútján az amerikai acélszövetség igazgatója, magyar származású titkárával. Eközben koldusoknak, kéregetőknek, csavargóknak, cigányoknak egyaránt alamizsnát osztogatott. „Budapestre jövet Érsekújváron százast adott a tényezőző cigánynak... [...] Bécsbe térve, az érsekújvári állomáson játszó cigányokat ismét bőven megajándékozta” (*Vasárnapi Ujság* 1902: 61).

1902. február 2-án közölték az *Egy budapesti ember élményei a khinai háborúban* című úti beszámolót. A francia származású, Magyarországon nevelkedett önkéntes katona társaival Kínába tartva a Szuezi csatornán kelt át. „Balra az arábiai, jobbra az egyiptomi sivatag rettenetes egyformasága bilincselte le, mely a magyar alföldtől annyiban különbözik, hogy semmiféle ültetvény nincsen benne, és hogy lakói — úgy távolról — a mi cigányaink külsejét mutatják, csak hogy még feketébbek” (*Vasárnapi Ujság* 1902: 68).

1902. augusztus 10-én jelent meg a *Lenau Miklós születésének századik évfordulója* című életrajz az 1830-as és az 1840-es évek német lírai költőjéről, aki Temes megyében, Csatádon született, ahol apja a kincstári jószágigazgatóság tisztviselője volt. Tanulmányai egy részét is Magyarországon végezte. „Lenau megénekelte a magyar pusztát, a csikós-, betyár- és cigányélet romantikáját már akkor, a mikor a magyar költészetben ezeknek s a velük rokon nemzeti képeknek halvány körvonalai mutatkoztak csak még” (*Vasárnapi Ujság* 1902: 509). Lírai képeit többek között ifjúságának emlékei inspirálták. „A pusztai képek szépségei mélyen meghatották búsongásra hajló lelkét, a fa tövében pipázó, hangszerét pengető, békén alvó három cigányban a maga képét látja meg” (*Vasárnapi Ujság* 1902: 510).

1903. április 5-én adták közre *Dankó Pista. 1858-1903.* címmel a cigányprímás nekrológiáját és életrajzát. „Az egykorúak között senkinek sem került több nótája a nép ajkára, dalait szindarabokban énekelték, cigányok húzták, de a szerzőjük nevét évek során keresztül alig tudta más, mint egy szűk baráti kör. Csak újabb időben, különösen mióta gyűjteményekben adta ki szerzeményeit, kezdték gyakrabban emlegetni nevét, néhány író és művész barátja is sokat buzgólkodott abban, hogy az egyszerű cigány zenész nem mindennapi tehetsége elismerést találjon. Érdeme az újabb magyar népdalköltés terén kétségen fölül áll; a magyarosságból kivetkőzni kezdő magyar nótát nagyobb részt ő vezette vissza fejlődése helyes útjára s nagyszámú dalai közt nem egy van, a mely méltó a régi jó népies eredetű, vagy egykori híres dalköltőink által szerzett nótákhoz” (Vasárnapi Ujság 1903: 222). Szegeden született, apja is kedvelt cigánymuzsikus volt. Árván maradt és sokat nyomorgott. „Sorsa valamivel jobbra fordult, mikor Joó Ilonát, egy jómódú szatymazi birtokos lányát nőül vette, a mi persze nem ment minden akadály nélkül. A cigánymuzsikusok közt némi tekintélyre tett szert, úgy hogy befogadták nagyobb bandákba is” (Vasárnapi Ujság 1903: 222). Megismerkedett szegedi írókkal, akik pártfogásukba vették, nótái szövegének többségét is egyikük, Pósa Lajos írta. „1883-ban száz dalból álló gyűjteményt adott ki s tehetségét ekkor kezdték országszerte emlegetni. Ugyanaz idő tájban daltársulatot alakított dalai terjesztésére; előbb nagyobb budapesti kávéházakban szerepelt társulatával, később vidéki körútakat tett az országban mindenfelé, sőt Moszkvában is játszott egy ízben” (Vasárnapi Ujság 1903: 222). Az 1890-es évek közepétől a népszínművek nagy részének Dankó Pista szerezte a zenéjét. „A nép ajkára jutott s mindenfelé elterjedt dalainak se szeri, se száma” (Vasárnapi Ujság 1903: 222).

Szintén 1903. április 5-én közölték a *Dankó Pista...című tudósítást a dalköltő temetéséről.* Szülővárosa hazaszállíttatta és a város költségén temettette el. Előbb Budapesten ravatalozták fel, majd a vasúthoz vitték koporsóját. „A költői lelkű cigány halála nagy részvétet keltett a főváros minden rétegében. Márczius 31-én délután ezernyi sokaság ment át a Krisztinavárosba a temetésre s az utcákat is ellepték a merre a gyászmenet elvonulását várták” (Vasárnapi Ujság 1903: 225). Ravatalánál többek között Herczeg Ferenc mondott búcsúbeszédet. „Mikor a koporsót a gyászkocsira tették, száz hegedű kezdte játszani Dankó nótáit s a legjobb prímások játszottak az egész úton. A gyászmenet csak lassan birt áthaladni az alagúton, a lánchídon s a pesti oldal széles útjain, oly nagy volt mindenütt a tömeg” (Vasárnapi Ujság 1903: 225). Szegeden újra felravatalozták. „Ott volt Kállay Albert főispán, Pálffy Ferencz polgármester, a tanács tagjai, egyesületek, körök lobogóik alatt, a cigányzenekarok mindannyian, a tanyai bandák is. Több cigánybanda jött el Aradról, Vásárhelyről és Temesvárról is” (Vasárnapi Ujság 1903: 225). A gyászszertartás keretei között Tömörkény István és Pósa Lajos emlékezett meg róla. „Künn a temetőben Erdélyi Kálmán cigányprímás mondott még búcsúbeszédet, végül pedig Szabolcska Mihály, a költő mondotta a búcsú utolsó szavát Dankó Pistához” (Vasárnapi Ujság 1903: 225).

1903. szeptember 20-án adták közre a *Híres cigányok versenyei* című tudósítást. „Az ötvenes évek régi jó magyaros világának emlékét idézte fel a Népszínház igazgatósága, a midőn a magyar népzene és annak művelőit, a cigányokat egyes elsőrendű cigányzenekarok játékaival bemutatja komoly verseny formájában” (Vasárnapi Ujság 1903:628). A cigányzenészek versenyének hagyománya volt. „A szabadságharc utáni szomorú időkben a cigányzene volt a nemzetnek egyik vigasztalója, miért is nagy tetszést keltett, midőn 1854-ben a Nemzeti Színház akkori intendánsa, gróf *Festetich* Leo egymásután léptette fel a cigányzenekarokat, leginkább Szigligeti Ede népszínművei, jelesen a «Cigány» egyes felvonásai közben” (Vasárnapi Ujság 1903:628). Simonffy Kálmán 1857-ben országos körutat tartott Fátyol Károly gordonkaművésszel, hogy terjesszék a "valódi" magyar zenét. Fátyol fellépett Hegyi Poldival is a Nemzeti Színházban, Hegyi Aranka színművész apjával. „Hegyi Poldi egy előkelő bácskai család leányát, Parcsetich Réger Czecziliát vette nőül” (Vasárnapi Ujság 1903:628). Lányát szülei halála után keresztapja, Sárközy Ferenc nevelte fel, aki 1848/1849-ben táborigényvezető volt, hadnagyi rangban. Az 1860-as és az 1870-es évek versenyei közé tartozott

Patikárius (Dudás) Ferkó és Rác Pali primások zenei vetélkedése. „Patikárus Ferkó későbbi vetélytársa, az öreg Rác Pali, az 1859-iki olasz háború után mint obsitos őrmester került fel Pestre; felesége Ferrario Gindita, egy gazdag milánói olasz nemes leánya volt. Eleinte, a míg vagyona romjaiból telt, zajosan mulatozott az athleta termetű, füstös arcú obsitos baka-őrmester, a Zrinyi- és Két-huszár-kávéházakban muzsikáltatta magát, bőven szórta a pénzt, a felesége hozományát. Mikor aztán pénze elfogyott, Rác Pali mint czimbalmos kezdte újra régi mesterségét a Rác Rudi zenekarában. De csakhamar saját bandát alakított és tanult tovább; tanulmányozta a magyar zene természetét, s azon igyekezett, hogy a magyar nóta szépségeit eredeti tisztaságában mutathassa be” (Vasárnapi Ujság 1903:628). Zenekarával 1864-ben Vácról jött Pestre. „Itt egyszer véletlenül a cigányság akkori kedvencz kávéházába, a Két pisztolyba tért be, hol a pesti cigánytelepnek, az úgynevezett előkelő «romák»-nak, a Patikárus- és Sárközy-banda tagjainak külön törzsasztaluk volt, melyhez más bandából senki sem ülhetett. Rác Pali is ehhez az asztalhoz ült; midőn a kávéházban megjelent Patikárus Ferkó, ki kereken kijelentette neki, hogy: «nem egyforma tehetségű «romák»-k vagyunk, hagyja el az asztalt tüstént zenekarával.» Rác Pali sértve érezte magát s ekkor kihívta «mérkőzés»-re Patikárus Ferkót” (Vasárnapi Ujság 1903:628). Patikárius apósa Boka Károly híres debreceni cigányprimás és zeneszerző volt, aki nagyon korán, negyvenhárom évesen elhunyt. Rác a mágnások kedvencévé vált, eljutott az udvari bálókra és ebédekre.

1903. november 22-én jelent meg a *Pettenkofen* című tudósítás. August von Pettenkofen osztrák festőnek a Nemzeti Szalonban tizenhárom képét mutatták be, aki az 1850-es években nagyon sok időt töltött Szolnokon. „Naponta ott lehetett látni őt a város piacán, a mint a dinnyével vagy más élelmiszerekkel megrakott parasztszekereket s apró gebéiket rajzolgatta, vagy a Szolnokon gyakran megjelenő vándorcigányokról s meztelen purdéikről festett jellemzetes képeket” (Vasárnapi Ujság 1903: 759). Kis méretű festményei a magyar zsánerképek mintái voltak.

1904. január 10-én adták közre *A rétsági országút* című tudósítást. Az országút Vácot és Balassagyarmatot kötötte össze, és hírhedt volt az ott elkövetett bűncselekményekről. „[A] XVIII. század bűnügyi krónikáiban még sokkal emlegetettebb volt a rétsági országút s a körülötte fekvő bükkfaerdős nógrádi hegység. Itt tanyázott az a híres cigányrablóbanda, mely egész Felső-Magyarországot rettegésben tartotta. Borzalmas dolgokat őrzött meg a balassa-gyarmati megyei levéltár erről a rablóbandáról. Mikor ugyanis elfogták a több mint hatvan főnyi bandát, a rabláson, gyilkosságon kívül emberevésért is felelősségre vonták őket. Be is vallották, hogy rablóbabonából emberhúst ettek. Valamennyit kivégezték. De a közbiztosság azért nem javult meg teljesen azon a vidéken, mint a mostani rémes eset is bizonyítja” (Vasárnapi Ujság 1904: 28).

1904. január 31-én közölték a *Kannibálok Magyarországon* című történeti visszaemlékezést, amely részletesen leírta az 1782-es Hont megyei emberevő pert. Egy Viszokán és egy Almáson elkövetett betöréses lopással és gyilkossággal kóbor cigányokat vádoltak meg. „Midőn egyiköket megkérdezték, hogy milyen ízű az emberhús, ez azt felelte, hogy az nem újság előttük, nagyapáik is azzal éltek. Ha túlságosan nincs megfőzve, igen finom, de soká főzve nem jó, s általában a soványok húsa jobb, mint a kövéreké” (Vasárnapi Ujság 1904: 71). A beszámoló szerint a perben hozott ítéletek nyomán összesen 145 cigányt végeztek ki. „Nem volt ennél nagyobb és gonoszabb bünszövetkezet sem azelőtt, sem azóta hazánkban. Nyomatott emléke sem maradt, a mi jobb is, mert csak társadalmi és közigazgatási állapotaink rettenetes barbárságát bizonyította volna” (Vasárnapi Ujság 1904: 71).

1905. január 22-én adták közre *Az öreg koldus* című élettörténetet, amely egy elszegényedett, magára maradt, vak falusi férfi sorsát mutatta be. „Még szerencse, hogy a falu vályogvető cigánya elszökött s üresen maradt putriját odaadta a jószívű tanács a vak Samunak: hadd legyen neki, ahol meghúzhassa magát. Lehet már ennek harmincz-negyven esztendeje is; pontosan senki sem emlékszik rá. Elég az hozzá, hogy az öreg Samunak ez lett a hazája; ebbe az

ócska putriba tér pihenőre, mikor a szomszédos falvakat végig barangolta” (Vasárnapi Ujság 1905: 55).

1905. október 1-én közölték a *Budapesti országos vásár* című tudósítást. Az országos vásárban külön lóvásár is volt, régi gémeskúttal. „Vannak elegáns, urias kupeczek, kevésbé elegánsak sok fokozatban, vannak paraszt csiszárok és ezüst gombos sátoros cigányok. Amazok csak az olyan lovak iránt érdeklődnek, amelyek ára egy pár százason felül van, míg a cigányt, és alsóbb rendű szőrtarisznyás csiszárt az vonzza ellenállhatatlan erővel, amelyiket 30—40 koronára tartanak, de aztán felényiért is ára szakad” (Vasárnapi Ujság 1905: 643).

1905. november 12-én jelent meg a *Fut a karaván. Garay Akos rajza* című ismertetés, amely az állami cigánypolitika elképzeléseinek és gyakorlatainak képi ábrázolása és leírása. „Csattog a kóczostor, a vajda a devlát emlegeti, a romnyi kebelén a rajkó versenyt visít a kas fenekén viczkádozó lopott malaczczal, a félszemű táltos legjobb tehetsége szerint próbál száguldani a zörgős fakó szekérrel, a kutya ugat és a karaván nem is halad, hanem — szalad. Fut a megriadt sátoros had, mert csendőrszurony hegye villog a távolban és a cigánynak megvan már az a *babonája*, hogy — nem szeret csendőrrel találkozni. A mi talán nem is babona, mert ilyesminek túlságosan megokolt. [...] De mégse ez riasztja legjobban Faraó sötét bőré, villogó szemű ivadékát” (Vasárnapi Ujság 1905: 740). A cigányok nem a börtöntől félnek. „A malacz ügye nem aggasztja úgy, mint a törvénynek az a másik paragrafusa, a mely szabad bujdosóból letelepült polgárrá akarja átváltoztatni. A melyik megtiltja neki, hogy az országút legyen az élete útja és minden nap más faluvégre az — illetőségi helye. Ez az, a mitől a cigány irtózik. [...] Könnyebb helyhez kötni a futóhomokot, mint a vándorcigányt, a kinek a kóborlás az éltető levegője, az otthontalanság az otthona és a törvény nélkül valóság a törvénye. [...] Szegény József főherczeg megpróbálta minden jóval egy helybe édesgetni őket, — nem maradtak, úzte, hajtotta őket a cigányvér, a mely nem ismer állandó tanyát” (Vasárnapi Ujság 1905: 740).

Az irodalmi/zenei diskurzus része a *Lenau Miklós születésének századik évfordulója* című életrajz. A társadalomtörténeti diskurzusba sorolható *A rétsági országút* című tudósítás, a *Kannibálok Magyarországon* című történeti visszaemlékezés és *Az öreg koldus* című élettörténet, a társadalomtörténeti/zenei diskurzusban helyezhető el az *Érdekes amerikai látogatója...* című tudósítás, a társadalomtörténeti/néprajzi/zenei diskurzusban a *Dankó Pista. 1858-1903.* című nekrológ és életrajz. A képzőművészeti/néprajzi diskurzus része a *Pettenkofen* című tudósítás és ismertetés. A történeti/néprajzi diskurzusba tartozhat az *Egy budapesti ember élményei a khinai háborúban* című úti beszámoló. A néprajzi diskurzusba illeszthető a *Budapesti országos vásár* című leírás. A zenei/színepi/társadalomtörténeti/ néprajzi diskurzus része a *Dankó Pista...* és a *Híres cigányok versenyei* című tudósítás.

Összegzés

A cigányokat/romákat tematizáló források egy része nem értelmezhető a megközelítések rendszerében. Ezekben a megnyilatkozásokban a cigányok megjelennek, megnevezik őket, de nem kapcsolnak hozzájuk további kijelentéseket (Berek 2022: 147; Berek 2023: 140).

A leíró esszencialista megközelítés példái az *Érdekes amerikai látogatója...* című tudósítás, az *Egy budapesti ember élményei a khinai háborúban* című úti beszámoló, *A természet mint építőmester* című antropológiai ismertetés, a *Valentiny-kiállítás* című tudósítás és ismertetés, a *Magyar tárgyú opera Londonban* című tudósítás és kritika, a *Pettenkofen* tudósítás és ismertetés, a «*Czigány-népdalok és mesék gyűjteménye.*» című forrásközlés, *A tavaszi nemzetközi kiállítás* című tudósítás és ismertetés, a *Lenau Miklós emléke* című életrajz, a *József főherceg levelei a Nemzeti Muzeumban* című forrásközlés, Szana Tamás *Böhm Pál. 1839-1905.* című nekrológja és életrajza, a *Budapesti országos vásár* című leírás és a *Holdas éjjelen* című elbeszélés.

A devianciaorientált esszencialista, rendészeti megközelítés érhető tetten a *Szívos Béla «kivesző alakjai»* című ismertetésben, *A rétsági országút* bűnügyi tudósításban, a *Kannibálok Magyarországon* című történeti beszámolóban, a *Czigány-telepítés* című történeti, néprajzi ismertetésben, a *Télen* című életképben, a *Fontos tudnivalók a közbiztonság és rendészet köréből. I kötet* című könyvismertetésben, az *Ave Maria* című elbeszélésben és a *Fut a karaván. Garay Ákos rajza* című leírásban.

A devianciaorientált strukturalista, civilizatorikus megközelítés jellemző a *Besszarábiában* című útirajzra, a *József főherceg hetvenedik születésnapja* és a *József főhercegről* című életrajzokra, a *Czigány-telepítés* című történeti, néprajzi ismertetésre és a *József főherceg. 1833-1905.* című nekrológra és életrajzra.

A 20. század elején a civilizatorikus megközelítés helyett előtérbe kerültek a rendészeti elképzelések, valamint a néprajzi leírások, változatos diskurzustípusokban. A civilizatorikus megközelítés is leginkább József főherceg személyéhez, tevékenységéhez, ezen belül telepítési kísérletéhez kötődött.

A cigány muzsikuskok szinte minden diskurzustípusban jelen vannak. A leírások középpontjában azonban általában nem ők, hanem nem cigányok találhatóak. Az arisztokrácia, a polgárság, a parasztság világában a szórakoztató, mulattató szerepét töltik be. A muzsikuson kívül etnicizált foglalkozás a leírásokban a vályogvető, a postahálózat létrejötte előtt a levélhordó és a lókereskedő.

A cigányok, mint a pauperizmus egyik társadalmi típusa, ott vannak a koldusok, a kéregetők és a csavargók között, akik alamizsnára szorulnak.

A cigányok antropológiai megkülönböztető jellegzetessége a nem cigányok számára a "mi csoporton" belül egy testre vonatkozó sztereotípiát, a barna vagy a fekete bőrszín. A megkülönböztető etnikus jegyek között van a vándorlás, amely általában cigány sajátosság, vagy csak egy részükre vonatkoztatott típusalkotó mozzanat. Megkülönböztető, etnicizált tevékenység a jóslás és a varázslás. Etnikus társadalmi jegy a szegénység, a lakhely, a putri, a térbeli hely, a település vagy az erdő széle. A sztereotípiák között szerepel a lopás.

A cigányok általában szegények, a társadalom peremén, elkülönülten élnek, rendszerint patriarchális hatalmi helyzetekben, kapcsolataik gyakran konfliktusosak és kriminalizáltak.

A nem cigányok között is vannak szegények, akik a társadalmi lesüllyedés következtében rákényszerülnek a "cigányos életmódra". A cigányosnak tartott életvitel a művészvilágban is elterjedt, külön típusá formálódott.

A cigány, a cigány muzsikusk, a cigányélet romantikus toposza a nem cigányok önképének allegóriája, amely a magyar etnikus toposzok között is helyet kapott a puszták, a csikós és a betyár figurája mellett.

A cigány muzsikuskok egy részének elismeréséhez hozzátartozott, hogy haláluk után emléküket meg kívánták őrizni, temetésük pedig ünnepélyes társadalmi esemény volt.

A cigányok a kelet-európai etnikai mozaik részei a személyes mentális térképeken.

A társadalmi tagság elismerése, a nem etnikus megnevezés, megkülönböztetés elsősorban a muzsikusra és az 1848-as/1849-es forradalomban és szabadságharcban részt vett honvédekre vonatkozott.

A nem cigányok cigányokra vonatkozó történelmi emlékezete szintén ennek a két társadalmi típusnak hozta létre a narratíváit, személyek megnevezésével, életutak, családtörténetek rekonstrukciójával, a nemzeti történelem részeként bemutatva őket.

A kóborcigányokhoz való viszonyulás humoros, szentimentális, a művészi és társadalmi képzeletben a vadság megtestesítői, akiket le kell telepíteni, be kell illeszteni a társadalomba.

A kóborcigányokhoz az erőszak használata, különféle bűnök is társulnak, köztük az antropofágia. A 20. század elején a közigazgatás számára összeállított rendészeti példatárban a cigányok is helyet kaptak, a kóborcigányokkal kapcsolatban kialakult képzetrendszert kiterjesztették az egész csoportra. Az etnicizált vándorló életvitel, mint antropológiai, biológiai készítés is a közbeszéd része volt.

A társadalmi távolság és megkülönböztetés egyik módja a cigányoknak a cigány etnonímával, vagy a cigány nyelvből átvett kifejezéssel való megnevezése vagy megszólítása.

A magyar néprajzi hagyomány, szokások, népzene egy részét a cigányok tartották fenn, átvették, majd a kulturális változások következtében etnicizálódott, a nem cigányok számára pedig, mint cigány hagyomány élt tovább.

A nyugat-európai percepcióban a magyar cigányokat a muzsikusra cigányokkal azonosították, a művészi ábrázolásokban a vándorcigányokkal, akik civilizálatlanul élnek a civilizációban.

Irodalom

- Berek S. 2019. Cigány/roma néprajzi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban az 1870-es, az 1880-as években és az 1890-es évek elején. In: Baranyiné Kóczy J.–Fehér Á. (szerk.): *Pedagógusképzés, oktatás a Kárpát-medencében, társadalmi kontextusok. XXII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötet*. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 231–238.
- Berek S. 2020. Cigány/roma zenei és színpadi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban 1874–1891 között. In: Bodó S.–Horsai E. (szerk.): *„Hiszek az ige diadalmas erejében!” Tanulmányok Fekete Károly 60. születésnapja alkalmából*. Acta. Debreceni teológiai tanulmányok. 14. kötet, Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 339–351.
- Berek S. 2021. Cigány/roma néprajzi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban az 1890-es évek közepén. In: Makkos A.–Kecskés P.–Kövecsesné Gósi V. (szerk.): *„Kizökkent világ” – Szokatlan és különleges élethelyzetek: a nem-konvencionális, nem „normális”, nem kiszámítható jelenségek korszaka? XXIV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete*. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 300–307.
- Berek S. 2022. Cigány/roma reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban az 1890-es évek végén. In: Makkos A.–Kecskés P.–Boldizsár B. (szerk.): *"A múltból táplálkozó jövő – hagyomány és fejlődés": XXV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete 2021*. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 140–149.
- Berek S. 2023. Cigány/roma reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban a 20. század elején (A reprezentációk forrásai az újság 1900-1901-es számai). In: Döryné Zábrádi O.–Kurucz A.–Varga B. (szerk.): *Új irányok és lehetőségek a nevelés-, humán- és társadalomtudományok területén. XXVI. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete 2022*. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar, 134–144.
- Csigó P. 1998. A gazdasági stabilizációs diskurzus – a konszolidáció diskurzusa. *Szociológiai Szemle* 3: 121–151.
- Dupcsik Cs. 2009. *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében. 1890–2008*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Dupcsik Cs. 2018. *A magyarországi cigányok/romák a hétköznapi és a tudományos diskurzusok tükrében*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- Glózer R. 2007a. Diszkurzív módszerek. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 260–268.
- Glózer R. 2007b. Diskurzuselemzés. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: Néprajzi Múzeum–PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 360–372.
- Hajnóczky T. 2020a. Bevezetés. In: Hajnóczky T. (szerk.): *Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó, 13–46.
- Hajnóczky T. 2020b. Előszó. In: Hajnóczky T. (szerk.): *Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó, 7–12.
- Kovács É. 2009. Fekete testek, fehér testek. A „cigány” képe az 1850-es évektől a XX. század első feléig. *Beszélő* 1: 74–90.
- Polyák L. 2002. Cigányok Mucsáról. Az élclapi karikatúrák cigányképe. *Beszélő* 7–8: 89–96.
- Sárosi B. 1971. *Cigányzene...* Budapest: Gondolat Kiadó
- Sárosi B. 1998. Mindennapi magyar zene Pesten és Budán. In: Gyáni G. (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Budapest: Városháza Kiadó, 351–370.
- Sárosi B. 2019. *Dudások, cigányzenészek. A hangszeres magyar népzenei hagyomány*. Budapest: Nap Kiadó

- Szöllőssy Á. 2002a. Cigány a képen. Cigányábrázolás a XIX-XX. századi magyar képzőművészetben. *Beszélő* 7–8: 72–81.
- Szöllőssy A. 2002b. Cigányok a XIX. századi magyar színpadon. *Beszélő* 7–8: 82–88.
- Szuhay P. 2002. Az egzotikus vadembertől a hatalom önnön legitimálásáig. A magyarországi cigányokról készített fotók típusai. *Beszélő* 7–8: 97–106.
- Szuhay P. 2020. A pilinyi bálványtól a misztikus vándorcigányig. Válogatás és bemutató a Néprajzi Múzeum cigány vonatkozású kamarakiállításából. *Credo* 4: 32–39.

Források

- a+b 1902. Ünneplés a Park-klubban. *V. U. XLIX.* (15.) 241-242.
- A Képzőművészeti Társulat téli kiállításából. I. 1903. *V. U. L.* (47.) 780; 781-782.
- Alcsuthi. 1903. József főhercegről. *V. U. L.* (9.) 132-134.
- A tavaszi nemzetközi kiállítás. 1905. *V. U. LII.* (17.) 267-268.
- A természet mint építőmester. 1902. *V. U. XLIX.* (43.) 706-707.
- A «Vasárnapi Ujság» karácsonyi albuma. 1904. *V. U. LI.* (50.) 859.
- A «Vasárnapi Ujság» karácsonyi albuma. 1904. *V. U. LI.* (51.) 880.
- A Vörösmarty-szobor pályatervei. I. közlemény. 1902. *V. U. XLIX.* (39.) 641-642.
- A Vörösmarty-szobor pályatervei. II. közlemény. 1902. *V. U. XLIX.* (40.) 657-658.
- A Vörösmarty-szobor pályázat. 1903. *V. U. L.* (6.) 86-87.
- Az öreg koldus. 1905. *V. U. LII.* (4.) 55.
- Berczik Á. 1905. Az erdészlak. 1905. *V. U. LII.* (33.) 523-526.
- Böhm Pál. 1839-1905. 1905. *V. U. LII.* (15.) 226-227; 228-229.
- Budapesti országos vásár. 1905. *V. U. LII.* (40.) 643-644.
- Czigány-telepítés. 1904. *V. U. LI.* (30.) 512-513.
- Csudáky B. 1904. Az orosz Riviera és a Kaukázus. III. *V. U. LI.* (18.) 295-296.
- Csudáky B. 1905. Gorkij. *V. U. LII.* (6.) 89.
- Egy amerikai folyóirat Budapestről. 1903. *V. U. L.* (49.) 813-815.
- Egy budapesti ember élményei a khinai háborúban. 1902. *V. U. XLIX.* (5.) 67-69.
- Fut a karaván. Garay Ákos rajza. 1905. *V. U. LII.* (46.) 740.
- Gyarmathy Zs. 1903. Egy ifjú hős emléke a kalotaszegi nép között. *V. U. L.* (11.) 169-171.
- Halálozások. Dankó Pista... *V. U. L.* (14.) 225.
- Halálozások. Gróf Nákó Kálmán... *V. U. L.* (1.) 14.
- Hanusz I. 1903. A nyárfa. *V. U. L.* (24.) 387-388.
- Hej Rákóczi, Bercsényi... Stetka Gyula festménye. 1903. *V. U. L.* (1.) 4; 7.
- Herman O. 1902. Az utolsó. *V. U. XLIX.* (45.) 730-731.
- Ifj. Wlassics Gy. 1902. A föld alatti Bréma. *V. U. XLIX.* (28.) 446-448.
- Irodalom és művészet. A Magyar Színház... 1903. *V. U. L.* (12.) 191-192.
- Irodalom és művészet. Az Athenaeum Társaság... 1904. *V. U. LI.* (51.) 881.
- Irodalom és művészet. Az «Olcsó könyvtár»... *V. U. L.* (7.) 108.
- Irodalom és művészet. A Népszínházban... 1903. *V. U. L.* (38.) 630; 631.
- Irodalom és művészet. «Czigány-népdalok és mesék gyűjteménye.» 1904. *V. U. LI.* (25.) 427.
- Irodalom és művészet. Fontos tudnivalók a közbiztonság és rendészet köréből. I kötet. 1905. *V. U. LII.* (14.) 219-220.
- Irodalom és művészet. Közkeveltségű magyar genrekép... 1904. *V. U. LI.* (51.) 881.
- Irodalom és művészet. Népszínház. 1903. *V. U. L.* (37.) 611-612; 613.
- József főherceg hetvenedik születésnapja. 1903. *V. U. L.* (9.) 130-132.
- Kannibálok Magyarországon. 1904. *V. U. LI.* (5.) 70-71.
- Karácsony. 1902. *V. U. XLIX.* (51.) 825-826.
- K. I. 1904. Berlioz «Faust»-ja A Magyar kir. Operaházban először 1904 márcz. 29-én. *V. U. LI.* (15.) 239-240.

- K. J. 1905. Kortes-világ. –Karczolat– *V. U. LII.* (3.) 41-42.
- Klauzál Gábor. 1804-1866. 1904. *V. U. LI.* (48.) 813-814.
- K–ő. 1904. Irodalom és művészet. Népszínház. *V. U. LI.* (52.) 904.
- Közintézetek és egyletek. A Kisfaludy Társaság... 1902. *V. U. XLIX.* (39.) 644.
- Közintézetek és egyletek. József főherceg és Péter bácsi. 1902. *V. U. XLIX.* (27.) 440.
- Kováts G. 1902. Besszarábiában. *V. U. XLIX.* (33.) 530-531.
- Krúdy Gy. 1905. Holdas éjjelen. *V. U. LII.* (50.) 799-802.
- Lenau Miklós születésének századik évfordulója. 1902. *V. U. XLIX.* (32.) 509-510.
- Lengyel látogatók Budapesten. 1903. *V. U. L.* (34.) 562-563.
- Luzsénszky F. 1902. Utazásom Pretóriába. *V. U. XLIX.* (35.) 562-563.
- Markó M. 1903. Dankó Pista. 1858-1903. *V. U. L.* (14.) 222.
- Markó M. 1903. Híres cigányok versenyei. *V. U. L.* (38.) 628.
- Markó M. 1903. Czigány zenekarok hangversenye a Népszínházban. *V. U. L.* (40.) 664; 667.
- Miklós E. 1905. Vörösmarty halálának 50-ik évfordulója. *V. U. LII.* (47.) 755-756.
- Mikszáth K. 1902. A Sipsiriczka. Elbeszélés. *V. U. XLIX.* (49.) 795-796; 798-799.
- Mikszáth K. 1903. Az a bizonyos «Mikos.» Elbeszélés. *V. U. L.* (8.) 114-115.
- Mikszáth K. 1904. A vén gazember. Elbeszélés. *V. U. LI.* (22.) 370-372.
- Mikszáth K. 1904. Választók között. *V. U. LI.* (46.) 782-783; 785.
- Mikszáth K. 1905. Kozsibrovsky üzletet köt. Elbeszélés. *V. U. LII.* (3.) 34-36.
- Mikszáth K. 1905. Kozsibrovsky üzletet köt. Elbeszélés. *V. U. LII.* (8.) 114-118.
- Mi ujság? A farsangot... 1905. *V. U. LII.* (4.) 61.
- Mi ujság? Az arató ünnepek. 1903. *V. U. L.* (34.) 565.
- Mi ujság? Dankó Pista szobra. *V. U. L.* (46.) 768.
- Mi ujság? Érdekes amerikai látogatója... 1902. *V. U. XLIX.* (4.) 61.
- Mi ujság? Főhercegnők a cigány tanyán. 1903. *V. U. L.* (51.) 862.
- Mi ujság? József főherceg 70-ik születésnapjának ünnepélye. 1903. *V. U. L.* (26.) 429.
- Mi ujság? József főherceg levelei a Nemzeti Múzeumban. 1905. *V. U. LII.* (27.) 436.
- Mi ujság? Magyar tárgyú opera Londonban. 1903. *V. U. L.* (33.) 548.
- Mulatság a zöldben. 1905. *V. U. LII.* (36.) 576.
- M– th K– n. 1905. Két államtitkár. *V. U. LII.* (10.) 145-147.
- Munkácsy Mihály leveleiből. II. 1902. *V. U. XLIX.* (51.) 835-836.
- Novus. 1903. Móricz Pál. *V. U. L.* (22.) 353-354.
- Pettenkofen. 1903. *V. U. L.* (46.) 759-760.
- Porzó. 1905. Az «Arany ökör.» –Régi pesti emlékek.– *V. U. LII.* (42.) 671-672; 674.
- S. A. 1905. Lenau Miklós emléke. *V. U. LII.* (24.) 373-374.
- Seress I. 1902. Kukány ostroma. Paródia Murány ostromára. *V. U. XLIX.* (3.) 34-35.
- Szana T. 1905. Böhm Pál. 1839-1905. *V. U. LII.* (38.) 601-602; 603; 604.
- Szerkesztői üzenetek. Czigány hogyha. 1902. *V. U. XLIX.* (49.) 806.
- Szerkesztői üzenetek. Szegény cigányleány. Csikósbojtár. 1903. *V. U. L.* (47.) 785.
- Szerkesztői üzenetek. Szőlőben. A vén cigány. Ne irigyeljétek. 1905. *V. U. LII.* (14.) 222.
- Szerkesztői üzenetek. Zs. E. 1902. *V. U. XLIX.* (49.) 806.
- Szüret. 1905. *V. U. LII.* (40.) 641.
- Sz–y D–s. 1902. Szívos Béla «kivesző alakjai». *V. U. XLIX.* (17.) 266-267.
- Tátrafüredi képek. A szász trónörökös Tátrafüreden. — Izabella főhercegnő és családja Alsó-Tátrafüreden. — Gyermekbál. — A tátrafüredi cigányzenekar. 1904. *V. U. LI.* (36.) 612-614.

Télen. 1905. *V. U.* LII. (4.) 53-54.

Téli kiállítás a Múcsarnokban. 1904. *V. U.* LI. (47.) 799; 800; 801; 802; 803; 806-807.

Udvari bál Budapesten. 1902. *V. U.* XLIX. (21.) 336.

Valentiny-kiállítás. 1902. *V. U.* XLIX. (46.) 752; 753.

(Z.) 1904. Mi ujság? A rétsági országút. *V. U.* LI. (2.) 28.

Zay M. 1905. Ave Maria. *V. U.* LII. (39.) 618-622.

Zempléni Á. 1905. Lavotta János. 1764-1820. *V. U.* LII. (35.) 553-554.